

Stanisław Siek, Jan Bielecki, Iwona Marcysiak

Obraz rodziców w oczach młodzieży a nasilenie lęku i poczucia winy

Studia Philosophiae Christianae 30/1, 59-71

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STANISŁAW SIEK, JAN BIELECKI, IWONA MARCYSIAK

OBRAZ RODZICÓW W OCZACH MŁODZIEŻY A NASILENIE LĘKU I POCZUCIA WINY

1. Wprowadzenie, cel pracy, postawienie zagadnienia. 2. Krótki zarys badań nad wpływem oddziaływania rodziców na poziom lęku i stopień poczucia winy ich dzieci.
3. Metoda, materiał, sposób badań. 4. Wyniki badań, wnioski ogólne, dyskusja.

1. WPROWADZENIE, CEL PRACY, POSTAWIENIE ZAGADNIENIA

Istnieje współcześnie ogromna ilość badań psychologicznych, socjologicznych i medycznych na temat wpływu osobowości rodziców na osobowość ich dzieci. Ustalono bezsporny wpływ oddziaływania środowiska rodzinnego na takie cechy osobowości młodzieży jak: postawy, skale wartości, obraz siebie, sposoby ekspresji emocji, poziom lęku, a także urazy, zahamowania i kompleksy.

Problemem tym zajmowali się klasycy psychologii Freud, Adler, Rank. Ze współczesnych warto wymienić prace np.: Hagmana, Zimbardo, Lindgrena, S. Sarasona.

W Polsce problematyką tą zajmowali się S. Gerstman, W. Rudińska, A. Tworska, J. Pawlik, B. Harwas-Napierała, T. Bach i wielu innych.

Powstaje jednak problem jaka jest transmisja oddziaływania rodziców na osobowość ich dzieci. Czy na dzieci oddziałują zachowania rodziców widziane względnie obiektywnie przez dzieci, czy oddziałują określone **OBRAZY RODZICIELSKICH** zachowań. Może się przecież zdarzyć, że dziecko ma zupełnie inny obraz matki czy ojca niż to jest w rzeczywistości.

Dlatego przedmiotem badań niniejszej pracy jest wpływ oddziaływania obrazu rodziców na poziom lęku młodzieży i jej poczucia winy.

Powstaje teraz pytanie jakie zachowania rodziców, względnie **OBRAZY** jakich zachowań, które utrwaliły się w oczach dziecka, brać pod uwagę. Najłatwiej badać oddziaływanie rodziców na osobowość ich dzieci za pomocą analizy postaw rodzicielskich. Jak

wiadomo postawy rodziców wobec ich dzieci mogą być dominujące, restrykcyjne, liberalne, odrzucające, nadmiernie ochraniające, obojętne, wrogie.

Przedmiotem naszych badań są obrazy zachowań rodziców jakie utrwały się w oczach dzieci, określane przez psychologów jako postawa kochająca, wymagająca, ochraniająca, odrzucająca i liberalna. Celem naszych badań było uchwycenie ewentualnych zależności między nasileniem obrazów takich zachowań rodziców a poziomem lęku i poczuciem winy ich dzieci.

W rozważaniach niniejszych opieramy się na koncepcji lęku Spielbergera, który wyróżnia lęk jako specyficzny stan i lęk jako dyspozycję do przeżywania reakcji lękowych, tj. cechę lęku.

Lęk według Spielbergera jest zmiennym stanem psychicznym osobowości, na który składa się subiektywne, niespecyficzne uczucie napięcia i zagrożenia oraz pobudzenie autonomicznego układu nerwowego (Siek, 1983, s. 303).

Poczucie winy określamy za Jakubikiem jako przeżycie polegające na doświadczaniu ujemnych uczuć w stosunku do własnej osoby, powstałych w wyniku negatywnej oceny samego siebie z punktu widzenia określonych wartości moralnych (Jakubik, 1975, s. 298).

2. KRÓTKI ZARYS BADAŃ NAD WPLYWEM ODDZIAŁYWANIA RODZICÓW NA POZIOM LĘKU I STOPIEŃ POCZUCIA WINY ICH DZIECI

W Polsce badania dotyczące związków między lękiem i poczuciem winy u dzieci a oddziaływaniem ich rodziców prowadzili m. in. tacy psychologowie jak: S. Gerstmann, W. Rudzińska, B. Harwas-Napierała, T. Bach-Olasik. Spośród psychologów obcych zajmujących się tą problematyką warto wymienić: S.R. Hagmana, P. Zimbardo, Lindgrena, S. Sarasona, I. Weinera, Symonds.

Pierwsze znaczące badania rodzinnych uwarunkowań lęku miały miejsce w 1932 roku. Ich autorem był Hagman. Porównywał on stopień lękliwości dzieci przedszkolnych i ich matek uzyskując wysoką korelację w tym względzie. Dzieci, które obserwują reakcje lękowe u swoich matek, uczą się bać wielu sytuacji.

Psychologowie amerykańscy zajmujący się jedną z odmian lęku, tj. lękiem społecznym, akcentowali społeczno-rodzinne uwarunkowania tej cechy. W wyniku badań przeprowadzonych przez Zimbardo okazało się, iż na 90 lękliwych społecznie dzieci w wieku 12-13 lat około 70% ma lękliwych rodziców (również w opinii dzieci). Lękliwością społeczną charakteryzują się więc często dzieci, których rodzice (w percepcji dzieci) także są lękliwi. Dziecko obserwując rodziców mających trudności w interakcjach społecznych zaczyna,

zwłaszcza gdy są oni przedmiotem identyfikacji, naśladować ich sposób postępowania i wzorować się na nich. Prowadzić to może w rezultacie do wyuczenia się charakterystycznych dla lęklivości, przejawianych przez rodziców zachowań, m.in. niewłaściwych nawyków reagowania w różnego typu interakcjach społecznych, np. do wycofywania się z tych interakcji.

Ukształtowaniu się lęku społecznego sprzyjać też może, jak wynika z badań przeprowadzonych przez Lindgrena, postępowanie rodziców tłumiące (karzące) zachowania dzieci.

Zdaniem Sarasona przejmowanie lękowych zachowań od jednego z rodziców (modela) dokonywać się może pod wpływem naśladowania, modelowania, identyfikacji. Rodzice pełnią rolę najpierwszych modeli (wzorów) osobowych, najczęściej nieświadomych i nie zawsze (jak choćby w przypadku lęku) konstruktywnych. Szczególne znaczenie z tego punktu widzenia przypisuje się matce i jej osobowości jako osobie szczególnie znaczącej w życiu dziecka.

Rolę osobowościowych cech rodziców w kształtowaniu się lęku u dzieci podkreślają badania Weinerja. U źródeł lęku leżą takie osobowościowe cechy rodziców jak: nadmierna zależność połączona z nadmierną opiekuńczością matek, zależność, bądź minimalne zaangażowanie w problemy wychowawcze ojców. Szczególnie niekorzystny jest taki wzór interakcji rodzinnej, gdy nadmierna opiekuńczość występuje u obu współmałżonków.

Zdaniem Symonsona lęk kształtować się może na skutek deprywacji określonych potrzeb dziecka, m.in. potrzeby bezpieczeństwa, samodzielności, niezależności. Deprywacja tych potrzeb uwarunkowana jest określonymi postawami wychowawczymi rodziców, głównie matek, tj. postawą nadmiernego ochraniającego bądź nadmiernych wymagań.

Jednym z pierwszych badaczy w Polsce, który zajął się problematyką wpływu rodziców na zaburzenia emocjonalności dzieci był Gerstmann (1956). Głównym celem jego badań było wykrycie u dzieci charakteru reakcji emocjonalnych wywołanych przez surowe oddziaływanie rodziców.

Analiza uzyskanych wyników pozwoliła na wysunięcie następujących wniosków:

1. Surowe oddziaływanie rodziców wpływa na wykształcenie się u dzieci ogólnej pobudliwości emocjonalnej, która występuje w dwóch postaciach: nadmiernie wzmożonej i wzmożonej pobudliwości emocjonalnej.
2. W grupie rodzin, gdzie występuje surowe oddziaływanie ojca i matki, jest najwięcej przypadków nadmiernie wzmożonej pobudliwości dzieci.

Najmniej warunków wywołujących zmiany pobudliwości u dzieci spotyka się w grupie rodzin o dominującym wpływie surowego ojca. Autor podjął również próbę zhierarchizowania bodźców lękowych. Na pierwszym miejscu, jako bodziec najsilniej lękotwórczy, wymienia surowość ojca w stosunku do dziecka i niezgodne współżycie rodziców. Na drugim miejscu – wybuchowe zachowanie się ojca, a na trzecim – surowe ustosunkowanie się matki do dziecka. Tak więc surowe oddziaływanie obydwójga rodziców i napięta nerwowa atmosfera domowa wywołuje najsilniejsze zaburzenia emocjonalności występujące u dzieci. Najważniejszym czynnikiem sprzyjającym powstawaniu zaburzeń emocjonalności u badanych uczniów są błędy wychowawcze rodziców, przede wszystkim surowy system wychowawczy reprezentowany przez ojca (Gerstmann, 1956, s. 5-166).

Problematyką wpływu postaw rodzicielskich na zaburzenia zachowania u dzieci zajmowała się Wanda Rudzińska. Celem badań było m.in. uzyskanie informacji czy u rodziców dzieci z zaburzeniami zachowania powstałymi nie na podłożu organicznym występują nieprawidłowe postawy, a jeśli tak, to jakie.

Badania przeprowadzono w latach 1971-72. Ogółem przebadano 70 dzieci, w wieku od 3-13 lat. Na podstawie uzyskanych wyników autorka stwierdziła, iż reakcje nerwicowe dzieci takie jak: lękliwość i poczucie winy mogą być rezultatem niejednolitego oddziaływania wychowawczego rodziców (rozbieżność postaw matki i ojca). Szczególnie sprzyjające pojawieniu się tego typu zaburzeń u dzieci jest reprezentowanie przez rodziców postaw unikających, odtrącających i nadmiernie wymagających (Rudzińska, 1974, s. 44-58).

Kompleksowe badania nad rodzinnymi uwarunkowaniami lęku u młodzieży prowadziła w latach 1979-84 Barbara Harwas-Napierała. Podjęła ona próbę ustalenia czy lękliwość młodzieży szkolnej współwystępuje z lękliwością jednego lub obydwu rodziców i jakich obiektów bądź sytuacji dotyczy.

Starła się również określić przyczyny tego współwystępowania, a zwłaszcza rolę, jaką w tej kwestii przypisać można modelowaniu. Jednym z celów badań było też wykazanie ewentualnego wpływu swoistych postaw rodzicielskich na kształtowanie się lęku u młodzieży.

Badaniami objęto 132 uczniów klas VII ze Szkoły Podstawowej nr 51 w Poznaniu oraz ich rodziców. Zastosowano następujące techniki badawcze: Kwestionariusz Spielbergera, Inwentarz bodźców i sytuacji wyzwających lęk Wolpego, Kwestionariusz do badania lękliwości społecznej Zimbardo, Kwestionariusz dla uczniów badający m. in. ich związki emocjonalne z rodzicami oraz Kwestionariusz do badania postaw rodzicielskich opracowany przez Ziemska.

Analiza uzyskanych wyników pozwoliła stwierdzić, iż poziom lęku o młodzieży koreluje z podobnym poziomem lęku u rodziców.

Badania wykazały ponadto, iż u dzieci o niskim poziomie lęku mających niełękliwych rodziców brak jest zdecydowanej przewagi więzi emocjonalnej z którymś z rodziców. Natomiast dla dzieci o średnim i wysokim poziomie lęku bliższym emocjonalnie jest na ogół rodzic o podobnym poziomie lęku. Najwyraźniej tendencja ta jest dostrzegalna w przypadku uczniów o wysokim poziomie lęku, wśród których zdecydowanie przeważa więź emocjonalna z matką, mającą również wysoki poziom lęku.

Stwierdzono również istnienie związku między bodźcami wywołującymi lęk zarówno u dzieci jak i rodziców. W obu badanych grupach lęk ujawnia się w podobnych okolicznościach – wywołują go bodźce związane przede wszystkim z sytuacjami wynikającymi z uczestniczenia w kontaktach interpersonalnych.

Analiza wyników ujawniła, iż we wszystkich przypadkach badani, zarówno dzieci jak ich matki, ocenili siebie jako zdecydowanie bardziej lękliwych od innych ludzi. Lękliwe dzieci są w większości wypadków wrażliwe na lękowe zachowanie rodziców. Z ich wypowiedzi wynika, iż udziela im się lęk dostrzegany u rodziców. Autorka podkreśla znaczenie postaw wychowawczych ojców. Jeśli są one prawidłowe, to nawet w przypadku, gdy matki charakteryzują się lękliwością, nie dochodzi do kształtowania się lęku u młodzieży.

Istnienie związku między lękliwością młodzieży i rodziców (zwłaszcza matek) potwierdzają także wyniki badań przeprowadzonych przez tę samą autorkę nad lękiem społecznym. Badaniami objęto 40 osobową grupę uczniów Liceum Ogólnokształcącego nr 3 w Poznaniu oraz ich rodziców. Wykazały one, iż liczna grupa lękliwej młodzieży ma rodziców (matkę lub ojca) również lękliwych. Badania ujawniły ponadto, iż we wszystkich przypadkach, w których cechą tą charakteryzowało się jedno z rodziców, był to ten rodzic, z którym łączyła uczucia silniejsza więź emocjonalna (Harwas-Napierała, 1987, s. 47-111).

Badania dotyczące wpływu rodziców na kształtowanie się lęku u młodzieży prowadziła również Teresa Bach-Olasik. Autorka starała się wskazać na ewentualne współwystępowanie lęku dzieci z lękiem jednego lub obojga rodziców oraz sytuacji i treści, których ów lęk dotyczy. W badaniach podjęto też próbę wskazania swoistych postaw rodzicielskich, które wpływają na występowanie lęku u dzieci.

W rezultacie analizy otrzymanych danych stwierdzono:

1. Poziom lęku u młodzieży współwystępuje z podobnym poziomem lęku u rodziców a zwłaszcza matek.

2. Lęk u dzieci i rodziców, wywołują zbliżone kategorie bodźców. Najsilniej generują lęk społeczny dwie klasy sytuacji. Są to sytuacje związane z samooceną, oceną oraz ekspozycją społeczną, a także sytuacje związane ze statusem, zachowaniem i kontaktami interpersonalnymi. Do bodźców wywołujących lęk należą sytuacje związane z niebezpieczeństwem operacji, chorób psychicznych i utratą zdrowia.

3. Lęk u dzieci łączy się z takimi postawami jak dominacja u ojców i nadmierna koncentracja u matek. W badaniu stwierdzono zdecydowanie większą lękliwość matek niż ojców i jej wpływ na podwyższenie lęku u dzieci, stąd szczególnego znaczenia, zdaniem autorki, nabierają postawy wychowawcze ojców. Jeśli są one niepożądane (np. nadmierna dominacja) sprzyjają wzmocnieniu lęku u dzieci, a jeśli inne mogą neutralizować skutki wpływu lękliwych matek (Bach-Olasik, 1990, s. 66-74).

Specyficzny typ oddziaływań wychowawczych w postaci postaw nadmiernie wymagających obojga rodziców oraz ich wpływ na kształtowanie się pewnych cech osobowości dzieci badał pod koniec lat osiemdziesiątych Pachałko.

Materiał badań stanowiła grupa dziewcząt w wieku 8 lat.

Badania wykazały, iż dziewczynki posiadające oboje rodziców wymagających różnią się od dziewczynek rodziców ujawniających postawy właściwe. Dzieci mające rodziców wymagających okazały się bardziej niepewne, zależne i uległe wobec innych. W ich zachowaniu tendencję do obwiniania się i braku samoakceptacji. Częściej przeżywają niepokój, przemoc, ujawniają silniejsze napięcie nerwowe (Pachałko, 1987, s. 47-51).

Badania dotyczące związku między nasileniem poczucia winy u młodzieży a percepcją postaw rodzicielskich przeprowadziła Magryta. Badaniami objęto 35 osobową grupę dziewcząt w wieku 13-14 lat. Badania prowadzono w Warszawie w 1991 roku.

Zastosowano następujące metody badawcze: Kwestionariusz Poczucia Winy w opracowaniu Kofty, Ignaczaka i Brzezińskiego, Kwestionariusz PCR Siegelmana i Roe.

W świetle przeprowadzonej analizy wyników okazało się, że silniejsze poczucie winy u dzieci łączy się z intensywniejszą percepcją rodziców jako kochających, wymagających, ochraniających (Magryta, 1991, s. 50-79).

3. METODA, MATERIAŁ, SPOSÓB BADAŃ

Jak już wspominaliśmy przedmiotem naszych badań są trzy grupy zmiennych:

1. Obraz rodziców w oczach dzieci. Jest to utrwalony w oczach dzieci obraz zachowań rodziców określany przez psychologów jako postawy kochające, wymagające, ochraniające, odrzucające i liberalne. Zmienną tą badaliśmy Kwestionariuszem PCR Roe i Sigelmana w autoryzowanym przekładzie Kowalskiego. Jest to stosowana w Polsce metoda badania, odznaczająca się dobrą rzetelnością i trafnością (Kowalski, 1984, s. 14-30).

2. Lęk. Lęk badaliśmy opierając się na koncepcji Spielberga, stosując opracowany przez tego autora specjalny kwestionariusz, który bada lęk jako stan i jako tzw. cechę lęku rozumianą jako dyspozycję do przeżywania reakcji lękowych.

Przypominamy, że lęk jako stan w ujęciu Spielberga odpowiada mniej więcej temu, co Freud określał jako lęk bliżej nieokreślony, lęk niezwiązany.

Kwestionariusz Spielberga jest zaadoptowany do warunków polskich i ma dobrą trafność i rzetelność (Sosnowski, 1983, s. 402-408).

3. Trzecią zmienną w naszych badaniach jest poczucie winy. Poziom poczucia winy młodzieży ocenialiśmy stosując kwestionariusz opracowany przez Koftę, Brzezińskiego i Ignaczaka.

Jest to znana w Polsce metoda I dobrej wartości diagnostycznej (Kofta, 1977, s. 93-113).

Materiał badań stanowiła wybrana losowo grupa 40 dziewcząt w wieku 17 lat z trzech klas liceów ogólnokształcących w Siedlcach i Łosicach. Osoby badane były somatycznie zdrowe, o mało różniącym się statusie społeczno-ekonomicznym, pochodzące z rodzin pełnych. Badania przeprowadzono w roku 1992. Najpierw stosowano kwestionariusz Roe i Sigelmana, następnie kwestionariusze do badania lęku i poczucia winy.

Wyniki badań tymi trzema kwestionariuszami poddano opracowaniu statystycznemu i obliczono korelacje według metody Pearsona między elementami obrazu rodziców w oczach dzieci (zachowania matki i ojca odbierane przez dzieci jako kochające, wymagające, ochraniające, odrzucające i liberalne) a nasileniem lęku (lęku jako stanu i lęku jako cechy) i poczucia winy.

4. WYNIKI BADAŃ, WNIOSKI OGÓLNE, DYSKUSJA

Dane statystyczne uzyskanych wyników badań jak i obliczone współczynniki korelacji między tymi grupami zmiennych przedstawiają niżej zamieszczone tablice.

Nazwa testu		Dane statystyczne			
		N	\bar{X}	S	Dmax
Kwestionariusz STAI	Lęk-stan	40	11.92	6.49	0.092
	Lęk-cecha	40	23.92	6.86	0.088

T a b l i c a I – dane statystyczne wyników badań lęku jako stanu i lęku jako cechy

Nazwa testu		Dane statystyczne			
		N	\bar{X}	S	Dmax
Kwestionariusz PCR w wersji „Moja matka”	Postawa kochająca	40	33.40	6.53	0.151
	Postawa wymagająca	40	22.22	5.53	0.105
	Postawa ochraniająca	40	27.45	5.71	0.078
	Postawa odrzucająca	40	16.07	5.50	0.154
	Postawa liberalna	40	26.90	3.88	0.117

T a b l i c a II – dane statystyczne wyników badań postawy matek

Nazwa testu		Dane statystyczne			
		N	\bar{X}	S	Dmax
Kwestionariusz PCR w wersji „Mój ojciec”	Postawa kochająca	40	27.15	7.71	0.081
	Postawa wymagająca	40	23.30	7.48	0.122
	Postawa ochraniająca	40	21.60	5.69	0.110
	Postawa odrzucająca	40	20.12	6.23	0.098
	Postawa liberalna	40	26.30	5.18	0.127

T a b l i c a III – dane statystyczne wyników badań postawy ojców

Nazwa testu	Dane statystyczne			
	N	\bar{X}	S	Dmax
Kwestionariusz Poczucia winy	40	25.95	6.69	0.095

T a b l i c a IV – dane statystyczne wyników badań poczucia winy

Postawy rodziców		Lęk-stan	Lęk-cecha
Postawy matki	kochająca	0.256	0.282
	wymagająca	-0.046	0.292
	ochraniająca	0.079	0.349*
	odrzucająca	0.007	0.254
	liberalna	0.432**	-0.154
Postawy ojca	kochająca	0.085	0.088
	wymagająca	0.109	0.314*
	ochraniająca	-0.202	-0.018
	odrzucająca	-0.018	0.032
	liberalna	0.092	-0.290

T a b l i c a V przedstawiająca współczynniki korelacji między obrazem rodziców w oczach młodzieży a lękiem jako stanem i lękiem jako cechą

Postawy	Postawy rodziców	Poczucie winy
Postawy matki	kochająca	0.312*
	wymagająca	0.337*
	ochraniająca	0.356*
	odrzucająca	0.089
	liberalna	-0.411**
Postawy ojca	kochająca	0.168
	wymagająca	0.354*
	ochraniająca	0.141
	odrzucająca	0.038
	liberalna	-0.315

T a b l i c a VI przedstawiająca współczynniki korelacji pomiędzy obrazem rodziców w oczach młodzieży a poczuciem winy

Z analiz wyników badań i obliczonych współczynników korelacji wynika, że istnieje związek między spostrzeganiem swoich rodziców jako kochających, odrzucających, ochraniających, stawiających wygórowane wymagania, a poziomem lęku i stopniem poczucia winy.

1. Wyższy poziom lęku córek zdaje się łączyć ze spostrzeganiem swoich rodziców jako nadmiernie troskliwych, ochraniających, ale stawiających jednocześnie wygórowane wymagania.

2. Im częściej w zachowaniu rodziców spostrzega młodzież symptomy postawy kochającej, wymagającej bądź ochraniającej tym intensywniej ujawnia poczucie winy; natomiast im częstsze jest

sposrzeganie rodziców jako liberalnych, tym niższy może się okazać poziom poczucia winy u dzieci.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, zachowania charakteryzujące się nadmierną opiekuńczością dotyczą matek, natomiast postawę wymagań, dominacji i kontroli ujawniają głównie ojcowie. Nasze wnioski znajdują na ogół potwierdzenie w literaturze psychologicznej. Źródłem lęku, zdaniem wielu autorów, jest najczęściej postawa nadmiernego ochraniania. Nadmierna opiekuńczość matki wobec dziecka powoduje, że traci ono wolność i niezależność, zaś permanentne niezaspokojenie potrzeby niezależności i autonomii jest przyczyną powstawania lęku i niepokoju (Kozielecki, 1976, s. 146).

Źródłem lęku może być też postawa nadmiernych wymagań. Wielu badaczy (np. Zimbardo, Pilkonis, Crosier) w nadmiernych wymaganiach rodziców widzi czynnik generujący lęklivość społeczną ich dzieci. Taka forma oddziaływań wychowawczych prowadzić może do wytworzenia u jednostki nierealistycznie wysokich standardów społecznych. Bezwzględne podsycanie przez rodziców ambicji dzieci, a przy tym przyjęcie surowych kryteriów oceny ich wysiłków sprawia, że dziecko czuje się bezwartościowe, nieśmiałe i bezradne. Niemożność sprostania wymaganiom rodziców rodzic może, zdaniem Ranschburga, gniew i niechęć skierowane ku rodzicom, lecz uczucia te są zwykle tamowane obawą przed utratą akceptacji i poczucia przynależności. Sytuacja ta staje się podłożem kształtowania się niskiej samooceny i związanej z nią lęklivości.

Wnioski dotyczące wpływu nadmiernej opiekuńczości bądź wysokich wymagań na pojawienie się lęku u dzieci, wykazują w wielu wypadkach zbieżność z przytoczonymi wcześniej rezultatami, uzyskanymi przez badaczy zarówno obcych (Weiner, Symonds) jak i rodzimych (Gerstmann, Bach-Olasik, Harwas-Napierała). Obok wymienionych zachowań rodziców sprzyjających rozwojowi lęku podkreśla się dodatkowo bierność, zależność bądź minimalne zaangażowanie w problemy wychowawcze u ojców (Weiner) oraz przyjmowanie postawy odrzucania (Symonds). Gerstmann oprócz surowych zachowań ojca wymienia niezgodność postaw rodziców. Bardziej zbliżony do uzyskanego przez nas obraz zależności prezentują prace Bach-Olasik i Harwas-Napierały, w świetle których lęk dzieci łączy się z postawami dominacji bądź nadmiernej koncentracji rodziców.

Materiał empiryczny w piśmiennictwie polskim dotyczący czynników warunkujących poczucie winy jest dość skąpy. W literaturze przedmiotu spotkać można jednak grupy poglądów akcentujących znaczenie atmosfery rodzinnej w etiologii poczucia winy, w świetle których wnioski z naszych badań znajdują pewne potwierdzenie.

Rezultaty owych badań wskazują, że poczucie winy u dzieci łączy się ze spostrzeganiem zarówno matki jak i ojca jako wymagających. Stawianie dziecku wysokich wymagań, surowa ocena, prowadzi do powiększania się dysonansu między „ja – realnym” a „ja – idealnym”, co z kolei rodzi niezadowolenie z siebie i poczucie małej wartości. Zbyt duża rozbieżność między „moralną” częścią obrazu samego siebie a „moralnym” ideałem osobowym stanowić może źródło poczucia winy.

Inną sytuacją, która zdaje się tłumaczyć pojawienie się poczucia winy u dzieci jest fakt, iż nadmiernym wymaganiom towarzyszy z reguły kontrola, stosowanie kar, dominacja, despotyzm. Zachowania te rodzic mogą u młodzieży uczucie niechęci, wrogości oraz agresję skierowaną ku rodzicom. I choć zwykle nie dochodzi do otwartego manifestowania się owych uczuć i zachowań, to jednak sama świadomość ich pojawienia się w należytym miłości wobec rodziców, staje się źródłem poczucia winy.

Potwierdzenie przedstawionych przez nas zależności stanowią poglądy takich autorów jak Mc Kenzie czy Jourard, którzy źródłem poczucia winy u dzieci upatrują m.in. w skrajnych przerostach autorytetu i nadmiernych wymaganiach ze strony rodziców.

Źródłem poczucia winy może być też świadomość pewnych własnych powszechnie nieakceptowanych zachowań czy żywnych uczuć i jednoczesnego doznawania ciepła i miłości ze strony matek.

W podobny sposób można tłumaczyć wykazaną w naszych badaniach zależność między percepcją postawy ochraniającej u matek a pojawieniem się poczucia winy u dzieci. Cechująca matki nadmierna opiekuńczość i troskliwość, prowadzi może w wielu wypadkach do ograniczenia samodzielności dziecka, a tym samym do deprywacji potrzeby niezależności i autonomii. Nakładanie na młodzież ograniczeń, wylewność w okazywaniu uczuć, przesadna troskliwość rodzą u dzieci pragnienie uniezależnienia się, mogą też być źródłem kierowania ku rodzicom niechęci i tłumionej zwykle agresji. Z drugiej strony upatrywanie w zachowaniu rodziców przejawów miłości i troski rodzi poczucie winy związane z własną agresywnością i chęcią manifestowania niezależności. Sytuacja ta obrazuje tzw. konflikt między agresją a miłością, traktowany przez wielu autorów, m. in. de Greeffa, jako podstawowy warunek pojawiania się poczucia winy.

Badania nasze wykazały ponadto, iż liberalne zachowanie rodziców, a zwłaszcza matek, łączy się z niższym poziomem poczucia winy u dzieci. Matka jako osoba bardziej znacząca w życiu córek w większym stopniu wpływać może na ich osobowość. Przyczyn tego stanu upatrywać należy prawdopodobnie w silniejszym związku

- Siek S.: *Wybrane metody badania osobowości*, ATK, Warszawa 1983.
- Sosnowski T.: *Lęk jako cecha i stan w ujęciu Spielbergera*, *Przegl. Psychol.*, (1977) 2, 349-360.
- Wantuła H.: *Problemy poczucia winy*, *Etyka*, (1970) 7, 159-181.
- Wrześniewski K., Sosnowski T.: *Polska adaptacja Inwentarza skali do badania stanu i cechy lęku*, *Przegl. Psychol.*, (1983) 2, 393-412.
- Ziemska M.: *Postawy rodzicielskie*, WP, Warszawa 1973.

PARENTS SELF-CONCEPT AND ANXIETY AND GUILT FEELING OF THE CHILDREN

Summary

The purpose of this study was research some connections between the self concept of the parents and anxiety, guilt feeling of their children.

The material of the investigation was 40 girls, seventeen years old.

Following techniques were administered: the Sense of Guilt Inventory by Kofta, Ignaczak, Brzeziński, Spielberger's State-Trait Anxiety Inventory, and the Attitude toward Parents Questionary by Siegelman and Roe.

The results showed that level of anxiety and guilt feeling of the daughters depends on the parents' behaviour such as: expressing exaggerate love, concentration and demands.

emocjonalnym córek z matkami. Uzasadnienie to, jakkolwiek potwierdzone w licznych badaniach, w obecnej pracy ma jedynie charakter hipotetyczny.

BIBLIOGRAFIA

- Bach-Olasik T.: *Lęk dzieci jako rezultat modelującego wpływu rodziców*, Probl. Opiek.-Wychow., (1990) 5/6, 66-74.
- Bach-Olasik T.: *Formy obrony przed lękiem u uczniów i ich rodziców*, Edukacja, (1989) 1, 59-64.
- Freud Z.: *Wstęp do psychoanalizy*, tł. S. Kemperówna, W. Zaniewski, PWN, Warszawa 1992.
- Gerstmann S.: *Wpływ rodziców na zaburzenia emocjonalności uczniów*, Tow. Nauk. w Toruniu, 1956.
- Góralski A.: *Metody opisu i wnioskowania statystycznego w psychologii i pedagogice*, PWN, Warszawa 1987.
- Guilford J.P.: *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*, tł. J. Wojtyński, PWN, Warszawa 1964.
- Harwas-Napierała B.: *Czynniki społeczno-rodzinne w kształtowaniu się lęku u młodzieży*, UAM, Poznań 1987.
- Horney K.: *Neurotyczna osobowość naszych czasów*, tł. H. Grzegółowska, PWN, Warszawa 1976.
- Hurlock E.: *Rozwój dziecka*, tł. B. Hornowski, S. Kowalski, B. Rosemann, PWN, Warszawa 1960.
- Jakubik A.: *Psychologia poczucia winy*, Psych. Pol., (1975) 3, 297-305.
- Kępiński A.: *Lęk*, PZWL, Warszawa 1973.
- Kofta M., Brzeziński J., Ignaczak M.: *Konstrukcja i charakterystyka psychometryczna Kwestionariusza Poczucia Winy (KPW)*, Stud. Psychol., 16 (1977) 3, 93-113.
- Kowalski W.S.: *Kwestionariusz stosunków między Rodzicami a Dziećmi A. Roe i M. Siegelmana*, Komitet d/s RiTV, Warszawa 1984.
- Kozielecki J.: *Koncepcje psychologiczne człowieka*, PIW, Warszawa 1976.
- Kuczkowski S.: *Poczucie winy w literaturze psychologicznej*, Collec., Theol., 44 (1974) 1, 67-75.
- Kuczkowski S.: *Geneza patologicznego poczucia winy*, Collec. Theol., 44 (1974) 2, 61-77.
- Kuczkowski S.: *Struktura i dynamika poczucia winy*, Collec. Theol., 44 (1974) 3, 41-52.
- Kulczycki M.: *Kształtowanie racjonalnych poczucí winy*, PWN, Wrocław 1964.
- Łosiak W.: *Lęk i jego uwarunkowania – przegląd współczesnych teorii*, Przegl. Psychol., (1984) 4, 899-910.
- Matuszewska M.: *Percepcja postaw rodzicielskich i jej oddziaływanie na rozwój osobowości dzieci i młodzieży*, Psychol. Wych., 32 (1989) 4, 354-361.
- Magryta M.: *Nasilenie poczucia winy i sympatii a obraz rodziców w oczach młodzieży*, (praca magisterska nie opublikowana), ATK, Warszawa 1991.
- Pachałko J.: *Wpływ nadmiernie wymagających postaw obojga rodziców na osobowość dziewcząt w młodszym wieku szkolnym*, Zesz. Nauk. Wydz. Hum. Uniw. Gd., (1987) 8, 45-51.
- Ranschburg J.: *Lęk, gniew, agresja*, tł. M. Schweinitz-Kulisiewicz, WSiP, Warszawa 1980.
- Rembowski J.: *Więzi uczuciowe w rodzinie*, PWN, Warszawa 1972.
- Rudzińska W.: *Zaburzenia zachowania dzieci – pacjentów poradni zdrowia psychicznego a postawy rodzicielskie*, Zag. Wych. Zdr. Psych., (1974) 2, 44-58.